

Torsdag med THORS

24.2.83

Vi svänger oss ibland med ord och uttryck som vi vid närmare eftertanke inte riktigt förstår. Professor Carl-Eric Thors förklarar idag bakgrunden bl.a. till uttrycket fara fram som ett jehu. Liksom många andra härstammar det här från Gamla Testamentet.

Kunskapen om berättelser och gestalter i Gamla Testamentet är numera ofta ganska liten. Från äldre svenska har vissa uttryck med rötter i Gamla Testamentet bevarats, men det förefaller ofta som om kännedomen om bakgrunden till uttrycken hade blivit fördunklad. Ett exempel har vi i uttrycket fara fram som ett jehu "fara fram i rasande fart". Bakgrunden har vi i berättelsen i Andra Konungaboken, vilken innehåller upplysningar om kung Jehu, som för omkring med sin vagn. I kapitel 9:20 säger en väktare: "På deras sätt att fara fram ser det ut, som vore det Jehu, Nimsis son, ty han far fram såsom en vanvetting."

När det heter som ett jehu, visar det att kännedomen om att Jehu var en person inte längre vore levande. I den formen synes uttrycket ha förekommit från och med mitten av 1800-talet; det är tänkbart, att uttryck med ungefär samma betydelse har påverkat det äldre fara fram som Jehu, kanske komma i ett huj, komma som ett skott och andra.

En meddelare har sänt in ett tidningsklipp som innehåller skottglugg i överförd betydelse: "KGB och CIA i skottgluggen". — Det visar sig dock att uttryck som komma i skottgluggen, stå i skottgluggen har rätt gammal hävd i betydelser som "bli utsatt för kritik" och liknande och måste anses tillhöra normalt svenskt språkbruk.

En insändare är intresserad av etymologin, ursprunget, till österbottniska namn sådana som Kivilös i Pedersöre.

Namnet Kivilös (uttal: "tsivilös") i Pedersöre har flera motsvarigheter längre söderut i Österbotten. Det finns ett Kivilois på Österö

i Maxmo skärgård och ett Kivilös (uttal: "tjivilyös") i Kvevlax.

Dessa namn har behandlats av prof. Tor Karsten i hans kända arbete "Svensk Bygd i Österbotten" (1921—23). Hans tolkning är inte övertygande och det av två huvudskäl. Ett skall nämnas: det -lös som ingår i Pedersörenamnet skall enligt K. vara ett gammalt ord för "äng" — men platsen för Kivilös var enligt K. en havsvik ännu kring 900 (och namnen på -lösa "äng" är sydsvenska och mycket gamla).

Därför har jag för rätt länge sedan försökt finna en annan förklaring. Förleden vore det finska kivi "sten" — men vad är efterleden -lois/-lös? Någon avledning i finskan som kunde ha blivit -lois osv. tycks inte finnas.

Jag har dryftat namnen Kivilös m.fl. med min kollega Lars Huldén som har påträffat uppteckningar av flera namn av typen Kivenalus från olika håll i Suomen niimiarkisto. Detta Kivenalus betyder ordagrant "stenunderlag" och används i flera fall om stenig mark, men också om notvarp eller plats för ett notvarp (en not måste ju ha "sänken" för att hållas nere i vattnet). I svenskan skulle Kivenalus ha undergått vissa förändringar: bl.a. ett bortfall av vissa ljud och en omtolkning av slutet efter det vanliga lös. — På vissa håll har det funnits en avledning kivenaluinen (ungefär "stenbunden", om en plats), och den kan vara en förklaring till det avvikande uttalet "tjivilois" i Österö. Finskans -uinen har ju böjningsformer som -uisen i genitiv, som kan gett -ois vid inlåning.

Det skall givetvis medges att vad som sagts bara är ett försök till förklaring. Jag tackar prof. Huldén för upplysningar och diskussioner.

Till detta förklaringsförsök bör tilläggas, att Kivilös, Kivilois väl ytterst har sin grund i inlandsbors fiskeintressen i den österbottniska skärgården för länge sedan.

Carl-Eric Thors